

NJEGOŠ NA JADRANU

Kaj imata črnogorski nacionalni pesnik in njegovo »gorsko zatočišče« opraviti z Mediteranom?

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Ob 200. obletnici rojstva je bil črnogorski pesnik Njegoš kanoniziran še v tretje, tokrat kot črnogorski nacionalni pesnik. Članek analizira kulturno ozadje Njegoševega literarnega ustvarjanja in njegove recepcije (vključno s tremi kanonizacijami), pri čemer vpeljuje alternativno interpretacijo Njegoša kot pomembnega akterja jadranskega ilirizma (jugoslovanstva). Eno najpomembnejših središč tega ilirizma je bil Kotorski zaliv, kjer je bil Njegoš vsakdanji gost in je pustil za sabo številne »relikvije«.

Ključne besede: Njegoš, nacionalni pesnik, kanonizacija, Črna gora, Kotorski zaliv, Prčanj, kulturni svetnik, relikvije, dalmatinsko ilirstvo, jugoslovanstvo, Lovćen

Abstract: At the bicentenary of his birth, the Montenegrin poet Njegoš was canonized for the third time, this time as a Montenegrin national poet. In this chapter, the cultural context of the poet's literary creation as well as of his reception (including the three subsequent canonizations) is analyzed. An alternative view of Njegoš as a significant promoter of the Adriatic Illyrianism (Yugoslavism) is proposed. The neighboring Bay of Kotor, where Njegoš used to be a frequent guest and where plenty of "relics" remained after him, was one of its most important centers on the Adriatic coast.

Key words: Njegoš, national poet, canonization, Montenegro, Bay of Kotor, Prčanj, cultural saint, relics, Dalmatian Illyrianism, Yugoslavism, Lovćen Mountain

Uvod

Starejša etnologija se je izogibala ukvarjanju s pesniki, saj so ti veljali za individualistični antipod kolektivne ustvarjalnosti »pesnikujočega ljudstva«. Nasproti ljudski kulturi so predstavljali visoko kulturo, ki so jo etnologi prepuščali drugim. Nasproti herderjanski »naravni poeziji« so predstavljali »umetno poezijo«; nasproti oralni kulturi in oralnim pevcem pa pisno kulturo, a ta je bila v marsikateri formulaciji izključena iz polja zanimanja etnologov:

Etnolog se zanima predvsem za tisto, kar ni zapisano, in sicer ne toliko zato, ker so ljudstva, ki jih preučuje, nezmožna pisanja, kolikor zato, ker je tisto, kar ga zanima, drugačno od vsega tistega, kar ljudem navadno pride na misel fiksirati na kamnu ali papirju. (Lévi-Strauss 1958: 33)

A Lévi-Strauss je bil zadnji etnolog, ki bi se te izključitve držal. Njegova dela (da Žalostnih tropov niti ne omenimo posebej) so literarizirana, intertekstualno nasičena, v zavestnem literarnem dialogu z dolgo vrsto relevantnih pisateljev in pesnikov, od tistih njemu najljubših (Rousseau, Chateaubriand, Balzac, Proust, Conrad) do številnih drugih. Več študij je dokazalo izjemno močan vpliv simbolistične poezije in teorije na njegovo delo (začenši z Boon 1973). V številnih njegovih študijah in knjigah so v središču obravnave pisatelji, slikarji (največkrat njegov najljubši slikar Poussin) in skladatelji (zlasti Wagner). Lévi-Straussov okus je bil klasicističen in po vseh merilih nadvse »eliten«. Kljub temu pa njegova knjiga *Gledati, poslušati, brati* (Lévi-Strauss 1993) že s svojim naslovom

sporoča, da njen poslednji namen ni le estetska, umetnostnozgodovinska ali literarnokritična obravnava izbranih elitnih umetniških del, čeprav je v veliki meri prav to, temveč hoče povedati nekaj splošnejšega o procesih estetske percepcije, estetskega »odgovora« gledalca, poslušalca, bralca na konkretno umetniško delo. Lévi-Strauss je v kontekstu današnje antropologije s svojo nepripravljenostjo odrezati antropološko teorijo umetnosti od estetskih in umetnostnih teorij oziroma izključiti estetske problematike iz antropološke obravnave (Wiseman 2007: 4–5) nekoliko atipičen. Pričakovanja sodobnega antropološkega *mainstreama* seveda bolje zadovoljuje Alfred Gell s svojim poskusom »čisto antropološke« teorije umetnosti (Gell 1998), ki umetniško delo brez pomislekov zvede na materialni objekt, tega pa obravnava v družbenih oziroma kulturnih okvirih menjave. A kljub načelnemu kontrastu imata Lévi-Strauss in Gell marsikaj skupnega: ne le antropološko pozornost do procesov menjave in kroženja (saj sta oba pod močnim Maussovim vplivom), temveč tudi enako antropološko pozornost do produkcijskega procesa nastajanja dela v vsej njegovi čutni, konkretni, obrtni, brkljaški razsežnosti (le da se Gell omeji zgolj na slikanje in kiparstvo). Tovrstni pristop zmanjšuje prepad med »ljudskim« in »elitnim« umetnikom, saj pokaže, da imata oba enako opraviti s prisilami, omejitvami, »ponudki«¹ materialov in tehnik.

1 Za koncept ponudka (*affordance*) v antropologiji glej dela Tima Ingolda (zlasti 2000, 2011).

* Bojan Baskar, dr. socioloških znanosti, redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; bojan.baskar@ff.uni-lj.si.

Študij umetniških del v procesu nastajanja in menjave seveda ni vse, kar etnologijo v zvezi s tem zanima. Medtem ko si s konceptualizacijo literarnega dela kot takega etnologija ne daje opravlja, in z literarno kritiko v glavnem tudi ne, so »družbene rabe« literature zanjo gotovo zelo zanimive. Morda še v večjem obsegu etnologi in antropologi uporabljajo literaturo kot etnografsko evidenco oziroma kot (dopolnilni) vir, ki jim omogoči dodatne uvide v preučevano kulturo in njeno boljše razumevanje.²

Od vseh družbenih rab literature so rabe literature v procesih invencije nacionalnih in regionalnih identitet verjetno deležne največje pozornosti. V pričujočem članku o Petru II. Petroviću Njegošu (v nadaljevanju: Njegošu) se bomo pretežno gibali v obzorju te problematike. Procesi kanonizacije in kulta nacionalnih pesnikov, ki so v središču naše obravnave, so integralni sestavni del te širše problematike. Ker gre pri tem za pretežno pretekle procese, ki so dosegli vrhunec v drugi polovici 19. stoletja, je razumljivo, da se z njimi več ukvarjajo historično usmerjene discipline (vključno z etnologijo), sodobna, pretežno v sedanost usmerjena socialna antropologija pa manj. Najodličnejši etnološki prispevek k tovrstnim raziskavam predstavljajo dela francoske etnologinje Anne-Marie Thiesse, zlasti tista o vlogi regionalističnih literatov v razvijanju regionalnih identitet (Thiesse 1991), na južnoslovenskem območju pa je treba opozoriti predvsem na izvrstne študije srbskega etnologa Ivana Čolovića (2003, 2015) o kultu srbskih pesnikov in srbskega jezika v sodobnem srbskem nacionalizmu.

Bolj sistematično se raziskavam kanonizacije in kulta nacionalnih pesnikov posvečajo literarni in kulturni zgodovinarji, med katerimi zavzema vodilno mesto nizozemski komparativist Joep Leerssen (na primer Leerssen 2015; Leerssen in Rigney 2014). Ti so konceptu kanonizacije dodali antropološko in geografsko dimenzijo ter ga tako osvobodili ozkega tekstualističnega umevanja, značilnega za modernistično literarno vedo. Te raziskave so izrazito primerjalne (čeprav pretežno le v evropskem okviru); povezuje jih iskanje skupnih značilnosti v procesih kanonizacije nacionalnih pesnikov pri evropskih narodih. Vanje so tvorno vključeni tudi literarni komparativisti iz Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede pri ZRC SAZU. Vodja raziskovalnega projekta *Nacionalni pesniki in kulturni svetniki Evrope: komemorativni kulti, kanonizacija in kulturni spomin* Marijan Dović in sodelavci v zadnjem času razvijajo model kanonizacije nacionalnih pesnikov kot »kulturnih svetnikov«. V pričujočem članku uporabljamo nekatere elemente tega modela in preskušamo njeno uporabnost za analizo primera Njegoša.³

Črna gora ni le gorsko zatočišče

Njegoševa podoba, kot jo je naslikal srbski nacionalizem, ki je »največjega srbskega pesnika« povezal v spone kosovskega mita, ima komajda kaj opraviti z morjem in z vodnimi ploskvami nasploh. Če odmislimo sorazmerno nepomemben biografski podatek, da so dvanajstletnega Radeta Petrovića iz visokoležečih Njegušev, ko je bilo odločeno, da postane naslednji *vladika* Črne gore, dali na kratko šolanje v samostan Topla v Herceg Novem, je morje v Njegoševi srbski hagiografiji povsem odsotno. To sicer ne pomeni, da je srbska nacionalna ideologija do morja v vsakem oziru brezbrizna. A v srbskem kosovskem mitu, na katerega so cepili tudi Njegoša, je morje odsotno oziroma nepomembno. Tudi teza, ki jo v najnovjšem času znova obujajo prosrbski nacionalisti, da Črnogorci izhajajo s Kosova oziroma iz Metohije, od koder naj bi se po porazu v bitki na Kosovem polju zatekli v Črno goro, poskuša brezupno zanikati, da je črnogorska povezanost z morjem stara in globoka.

Podoba Stare Črne gore (plemenske državnice s središčem na Cetinju) kot izoliranega in avtarkičnega gorskega refugija je v osnovnih potezah izdelek romantičnega nacionalizma. To podobo balkanske, Turkom nedostopne »gorske trdnjave« ali »srbske Šparte« so oblikovali predvsem evropski pisci in popotniki, ki so že v Njegoševem času radi obiskovali Cetinje (Čagorović in Carmichael 2006). Čeprav so največkrat pripluli do Kotorja in se od tam odpravili v Staro Črno goro po živahni stari poti in pozneje po novi cesti, ki je povezovala gorsko državnico s spodaj ležečim avstrijskim (in pred tem beneškim) pristaniščem, jim neposredna izkušnja povezanosti Cetinja z zunanjim svetom ni vdihnila nobene skepse do toposa izoliranega in samozadostnega gorskega zatočišča. Še ameriški antropolog Christopher Boehm, ki je v Črno goro prišel na začetku 60. let 20. stoletja, da bi preučeval plemenske spore in pravde, ni uspel v ničemer predreti te romantično-nacionalistične podobe. Kulturo Stare Črne gore je skladno s svojimi kulturnoekološkimi in sociobiološkimi pojmovanji označil za »refugialno bojevniško adaptacijo« in njen areal opisal kot zaprti sistem, v katerem je skromne pastoralistične in še skromnejše poljedelske vire mogoče dopolniti edino s plenjenjem sosednih turških krajev (Boehm 1987: 41; Boehm 1983). Na možnost, da so staročrnogorska plemena lahko vzdrževala svoj način življenja, svojo »gorsko svobodo« le zato, ker so imela priročno trgovsko povezavo z bližnjim morjem, ni Boehm nikdar pomislil.

Morje in morska konektivnost sta bili v resnici odločilnega pomena ne le za življenje Črne gore, temveč sta

2 Za uporabno tipologijo razmerij med antropologijo (etnografijo) in literaturo glej Watson (2012).

3 Članek je rezultat raziskave v okviru tega raziskovalnega projekta (J6-6846), pa tudi raziskave *Državne in kulturne meje v jugovzhodni*

Evropi (Integracija ekspertnega znanja in revizija politik odpravljanja konfliktov) (J6-9660), ki je potekala pod avtorjevim vodstvom v letih 2008–2011. Na tem mestu se želim zahvaliti nacionalni raziskovalni agenciji (ARRS), ki je s svojo finančno podporo omogočila izvedbo obeh raziskovalnih projektov.

predstavljali osnovno danost tudi v življenju črnogorskih vladarjev od Ivana Crnojevića naprej. Benetke, v katerih so Črnogorci najprej in z največjim upanjem iskali mogočnega zaščitnika pred Turki, so bile prisotne v Kotorju v neposredni bližini. Crnojevićeva Črna gora je za krajši čas segala do morja, in sicer na območju Grblja (trikotnik med Kotorjem, Tivtom in Budvo) in Paštrovićev (obala med Budvo in Barom). A medtem ko je bila Boka Kotorska praktično ves čas zunaj njenih meja, je bil zahodni krak Skadrskega jezera, ki ima plovni izhod na morje po reki Bojani pri Skadru, pravo črnogorsko »morje«, na katerem so Crnojevićeve galeje bile gverilske bitke z osmanskimi vojskami. Skadrsko jezero je ohranilo vitalni pomen za Črno goro vse do konca njenega obstoja kot neodvisne države po končani prvi svetovni vojni. Po Berlinskem kongresu leta 1878, ko je Črna gora postala tudi mednarodno priznana neodvisna država in se je njeno ozemlje povečalo za polovico, je Boka Kotorska ostala v avstrijski posesti, na zunanji obali pa je črnogorsko morje po novem segalo od Bara do reke Bojane. Novi državi je Berlinski kongres prisodil tudi lep kos Skadrskega jezera na njegovi zahodni strani. A ribolov na jezeru so v veliki meri že od 17. stoletja naprej obvladovala črnogorska plemena, zlasti Ceklinci (*Ceklinjani*), ki so skadrskemu paši plačevali za ribolovne pravice. Obstajajo številni ekonomski, politični in kulturni razlogi, zaradi katerih je treba Skadrsko jezero, čeprav sladkovodno, obravnavati kot integralno sestavino črnogorske morske konektivnosti. Videnje Črne gore kot izolirane gorske trdnjave je po eni strani proizvod romantičnega nacionalističnega mita, ki ga je izkoriščal predvsem srbski nacionalizem, po drugi pa je tudi posledica poznejše marginalizacije skadrške, jezerske, ravninske Črne gore, ki so ji botrovali drugi razlogi. Do te marginalizacije in posledične pozabe skadrške Črne gore je deloma prišlo že v prvi Jugoslaviji, predvsem pa v drugi, ko je jadranska obala postala prizorišče množičnega turizma in pomemben vir črnogorske ekonomije. V socialističnem grbu znova obujene črnogorske republike sta blestela Lovćen in morje ob njegovem vznožju. Grb je emblematično ponazarjal reliefno realnost, ki so jo geografi in antropologi opisovali kot najznačilnejšo geografsko danost Mediterana: jukstapozicijo morja in gora, ki se strmo vzpenjajo nad obalo. Za Skadrsko jezero, katerega skrajni zahodni rokav (poplavljen rečica Rijeka Crnojevića) se zajeda v vzhodno pobočje Lovćena in se Cetinju približa na slabih petnajst kilometrov zračne razdalje, na grbu ni bilo več prostora. Šele ko uvidimo velik ekonomski in simbolični oziroma identitetni pomen zahodnega kraka jezera, kjer ležijo nekdanj zelo živahni trg Rijeka Crnojevića, Virpazar, Žabljak Crnojevića in druga naselja, lahko razumemo, zakaj se je vladika Njegoš na tem območju tako zagrizeno spopadal s Turki in dal celo postaviti utrdbo na otočku Lesendro (čez katerega danes pelje cesta iz Bara proti Podgorici). Rijeka Crnojevića je postala v 19. stoletju največje črno-

Ribiška vasica Karuč z ribolovnim »očesom« v zahodnih krakih Skadrskega jezera.
Foto: Bojan Baskar, 2016.

gorsko pristanišče in trgovsko središče. Knez Danilo, ki je sledil Njegošu na poglavarškem sedežu, si je v Rijeki zgradil »mali dvor«, ki ga je nekoliko pozneje knez Nikola znatno razširil in v njem pogosto prezimoval s svojo družino. Prezimovanje na obali jezera oziroma sezonske migracije med cetinjsko planoto in skadrsko obalo so ustrezale vzorcu transhumantnih sezonskih gibanj, ki so bila na tem območju vsekakor pogosta. Številna ustna izročila pa tudi pisni viri kažejo, da je bila cetinjska planota, preden je Ivan Crnojević tam postavil temelje Cetinja, domena vlaških transhumantnih pastoralistov. Eden izmed njih je bil bogat vlaški vojvoda Radul (ali Radule Vlah). Izročila ga omenjajo kot tistega, ki je Crnojeviću podaril obsežna zemljišča na planoti, vključno s tistim, kjer je postavil cetinjski samostan. Crnojević naj bi mu dal eno svojih hčera za ženo. Ko pa se ga je pozneje sklenil znebiti, naj bi ga dal ubiti iz zasede prav tedaj, ko se je na jurjevo vračal iz Kotorja, kjer je prezimil.

Spet drugo izročilo trdi, da je Vuka Jovanova Bjeloša, najzaslužnejšega za Radulov umor, Ivan Crnojević obdaroval s številnimi posestmi in pravicami, med drugim z zimskimi pašniki na obali Skadrskega jezera in z ribolovnimi pravicami na jezeru, pri čemer je posebej omenjena ribolovna lokacija Volač (Batričević in Pavlović 2004: 8). Ta lokacija je v majhnem zalivu pred vasico Karuč v enem od rokavov Rijeke Crnojevića. Tovrstna bogata nahajališča rib so nad podvodnimi izviri sladke vode, kjer je temperatura vode vse leto stalna in je pozimi višja od siceršnje temperature v jezeru. Zaradi bistrejše vode in značilne okrogle oblike se imenujejo *oka* (očesa). Na vhodu v oko Karuč, ki se nahaja v neposredni bližini Volača in tvori okrogel zalivček pred Karučem, so še danes v dno zabiti leseni koli, na katere ribiči pritrdijo mrežo, ki jo raztegnejo čez ves zaliv, in nato z eno samo operacijo dvignejo iz očesa vse ribe. Podobno kot bogati pašniki so bila tu-

Žabljak Crnojevića.

Foto: Bojan Baskar, 2012.

di bogata ribja nahajališča predmet skušnjav, uzurpacij in spopadov. Na zgornji strani vasice Karuč si je dal zgraditi hišo Njegošev neposredni predhodnik na položaju vladike, Peter I. oziroma sv. Peter Cetinjski, ki je tam rad prezimoval. Ruševine hiše še danes obstajajo. Po lokalnem izročilu so bili karuški Ceklinci nejevoljni, ker je vladika povabil ribiče iz Krajine (z južne obale jezera), da bi Karučanom pokazali svoj način ribolova. (Smisel tega povabila bi utegnil biti ta, da so imeli ribiči iz Krajine starejšo ribiško tradicijo, medtem ko so se Ceklinci pozneje razširili iz svoje izvirne vasi proti jezeru.) Iz protesta so metali kamenje na streho vladikove hiše. Ta je užaljen zapustil Karuč in preklel vaščane, ki so mu, da bi jim odpustil, poklonili obe očesi pred vasjo. Od tedaj so pravice do ribolova v Karuču pripadale cetinjskemu samostanu (Spletni vir 1).

A ko se je Njegoš na tem območju bojeval s Turki, je imel pred očmi še kaj drugega kot le trgovino in pristanišče v Rijeki Crnojevića ter interese ceklinskih ribičev, ki so po jezeru ne samo lovili ribe, temveč tudi plenili oziroma četovali. Par kilometrov niže v delti leži Žabljak Crnojevića, kjer so v trdnjavi vrh grička nad vasjo Crnojevići imeli svojo prvo prestolnico, ki so jo pozneje pod pritiskom osmanske ekspanzije premaknili v Obod, na grič, ki gleda na mestece Rijeka Crnojevića z nasprotne strani istoimenske rečice. Ta ravninski, ponekod poplavljen in zamočvirjen ekosistem, v katerem so meje med jezerom, rokavom reke, močvirjem in kopnim dostikrat nejasne – hkrati pa apnenčasti aridni hribčki kontrastno odstopajo od bolj ali manj stoječih voda, ki oblivajo njihova vznožja – in v katerem je čoln glavno prevozno sredstvo, je bil osrčje že močno skrčene državnice Crnojevićev, preden je moral Ivan Crnojević zapustiti še Obod in se s svojim dvorom povzpeli na Cetinjsko planoto. Njegoš do teh svetinj prednikov ni mogel biti ravnodušen. Vendar pa so Njegoš in vsi njegovi predhodniki iz dinastije Petrović Njegoš kljub diskontinuiteti dveh dinastij ohranili dokaj natančen

Karuč. V osrčju »predcetinjske« Črne gore je bil čoln osnovno prevozno sredstvo.

Foto: Bojan Baskar, 2008.

spomin na meje črnogorske države v času njenega maksimalnega obsega pod Crnojevići (Andrijašević 2010). Ta srednjeveška država, kot se je oblikovala po razpadu Dušanovega srbskega imperija in pod vladavino Balšičev, ki so tu vladali neposredno pred dinastijo Crnojevićev, je bila približno enkrat večja od t. i. Stare Črne gore, skrčene pretežno na gorski svet med Lovćenom in Zeto. Segala je tudi na jadransko obalo (med Miločerom in Svetim Štefanom, za krajši čas tudi v Grblju), obsegala je t. i. Brda onstran Zete, na Skadrskem jezeru pa je bila njena meja bolj vzhodno (približno tam, kjer je danes). Ko je Njegoš leta 1836 v memorandumu ruskemu carju Nikolaju I. opisoval obseg nekdanje Črne gore, ki naj bi ga pomagala Rusija obnoviti, je ravninsko ozemlje onkraj reke Zete (Podgorico, Spuž, Žabljak Crnojevića ...) označeval kot Zeto, hribovito področje severno od njega pa kot Gornjo Zeto (Milković 2010: 74; Andrijašević 2010: 576). Okoliščino, da so Benetke in za njimi Avstrija Črni gori odvzele ozemlje na obali, je vladika carju navedel kot vzrok, zakaj črnogorsko ljudstvo, ki je s tem ostalo prikrajšano za vire preživetja, rado pleni po Primorju (Milković 2010: 74). Ker Njegoš ni mogel več realistično pričakovati, da bi Črna gora lahko Avstriji odvzela Boko Kotorsko in preostalo obalo, je carju opisal širitev Črne gore v Zeto (in s tem tudi po Skadrskem jezeru) kot nujnost, saj bi ta omogočila, da si Črna gora prek Skadrskega jezera zagotovi povezavo z Jadranskim morjem (Milković 2010: 74). To se je uresničilo šele nekaj desetletij po Njegoševi smrti, in sicer z Berlinskim kongresom, ki je Črni gori odmeril več kot polovico celotne obale, z mednarodnim priznanjem države pa tudi zagotovil nemoteno plovbo čez jezero v reko Bojano in ven v Jadransko morje. Knez Nikola je imel svoje jahte lahko privezane na zahodni strani jezera. (Največja jahta, ki jo je prejel v dar od avstrijskega dvora, pa zaradi preglobokega ugreza ni mogla vpluti v jezero, zato jo je imel privezано v Kotorju.)

Podoba Črne gore kot gorske trdnjave je torej prehuda ponostavitvev, da bi ji lahko prisodili posebno resničnost, če na Črno goro gledamo v njenem daljšem trajanju. Država ni nikoli povsem izgubila nadzora nad celotnim Skadrskim jezerom, s katerega skrajno zahodnimi rokavi se povezujejo nekateri njeni ključni teritorialni nacionalni simboli. Na tem »notranjem morju«, na katerega obalah niso vasice in hiše nič drugačne od vasi in hiš na obali zunanjega morja in kjer so kombinirali ribolov z vinogradništvom, poljedelstvom in celo s transhumantnim pašništvom, so se plemenski Črnogorci, ki so se tja priseljevali s hribov ali pa zgolj prezimovali ob jezeru, podobno kot na zunanji obali počasi navajali na manj nasilno reševanje sporov. Čeprav je Stara Črna gora ohranila plemensko družbeno organizacijo vse do 20. stoletja, je bila stoletja izpostavljena nižinskim in obalnim akulturacijam na obeh straneh Lovčena.

Vendar pa to še ne pomeni, da je bil nadzor nad ozemljem okoli Rijeke Crnojevića za cerkveno-posvetne vladike in poznejše kneze zadovoljiv nadomestek zunanje obale, katere izgubo so vestno ohranjali v spominu. Prizadevanja črnogorskih vladarjev po vrnitvi zunanje obale so bila tako izražena, da so nekateri zgodovinarji začeli govoriti o »obsesivni« težnji po posedovanju obale. Tovrstne oznake še posebno zadevajo Njegoševega predhodnika Petra I., ki se je v nemirnem obdobju, ko je Napoleon razpustil beneški imperij in so Napoleonovo posest v Dalmaciji prevzeli Avstrijci, na čelu črnogorske vojske kar trikrat spustil na obalo. Enkrat je zasedel Kotor, drugič pa celo vso Boko (z izjemo Kotorja) in številna mesta na zunanji obali, vendar se je moral po volji velikih sil vedno znova umakniti nazaj »v gore«. Predstava, da Črnogorci sodijo v gore in ne na obalo, je bila tedaj že precej zakoreninjena in je nezamenljivo vplivala na praktične geopolitične premisleke o posedovanju obale. Leta 1838, v času črnogorsko-avstrijskih obmejnih prask, sta avstrijska častnika Friedrich Orešković in Josip Jelačić (poznejši ban), sicer po rodu Hrvat, v poročilih s terena, ki sta jih pisala vojnemu namestniku za Dalmacijo Lilienbergu, uporabila formulacije, kot so: Črnogorce je treba vrniti »na gorski greben, kjer jim je mesto«; Črnogorci »ne smejo videti morja, temveč jih je treba potisniti nazaj v notranjost svojih gor«; »in zdaj s svojih golih gora s poželenjem gledajo na plodne doline in morsko obalo« (Milković 2010: 73, 75).

18 Galerija imenitnih Jugoslovanov

Če se je moral Njegoš zaradi avstrijske moči sprijazniti z izgubo Boke Kotorske, pa jo je lahko svobodno obiskoval. Tam je imel veliko prijateljev, ki so ga bili pripravljeno gostiti in častiti. Spominske plošče na fasadah palač, ki so jih postavljali premožni kapitani iz Kotorskega zaliva, sporočajo, kje vse je bil v gosteh. Prvi tak napis sem videl na Prčanju, na fasadi palače Beskućev, kjer piše:

Ovu kuću je 1844 g. namijenio sebi za odmor

Petar II Petrović Njegoš

M.Z. Prčanj O.P.

2002

Mestece Prčanj se razteza v dolžini štirih kilometrov po južni obali Kotorskega zaliva oziroma po severni obali hribovitega polotoka Vrmac, ki ločuje Kotorski in Tivatski zaliv. Na vzhodni strani se Prčanj neprekinjeno nadaljuje v prav tako razpotegnjeno ribiško vas Muo, ki se neopazno izteče v kotorsko »predmestje« Škaljare. Na zahodni strani se neprekinjeno nadaljuje v mestece Stoliv, ki se v dolžini več kilometrov razteza vse do ustja Kotorskega zaliva. Na severni strani zaliva stoji Stolivu nasproti mestece Perast, Prčanj pa se čez zaliv (ki je tu najožji) gleda iz oči v oči s prav tako zelo razpotegnjenim mestecem Dobrota, ki danes velja za kotorsko predmestje. Beneška oblast je Perastu, Prčanju, Dobroti in Stolivu omogočila, da so se emancipirali od fevdalne podrejenosti Kotorju, ko jim je podelila status pomorskih naselij. Kot pomorska naselja so bili osvobojeni ukvarjanja s poljedelstvom in so se specializirali za pomorsko plovbo, ki je v Boki, v neposredni bližini osmanske meje, zmeraj pomenila kombinacijo trgovine s transportnimi in vojaškimi funkcijami, pa tudi s tihotapljenjem vzdolž jadranske obale. Prčanju, katerega galeje so bile najhitrejše, so Benečani zaupali prevoz pošte med Boko in Benetkami. Pomorska specializacija naselij je omogočila vznik mogočnih lokalnih rodbin oziroma »bratstev«, ki so s pomorstvom obogatela, kopičila kapital za gradnjo novih ladij in oblikovala novo družbeno-statusno kategorijo »kapitanov« in »kapitanskih bratstev«. Kapitani so investirali v ladje, v trgovske hiše po Evropi in tudi zunaj nje, v oblikovanje mrež dobaviteljev, v ribiško opremo in ne nazadnje tudi v svoje palače.

Ti *palaci*, za katere so lokalni strokovnjaki prepričani, da so načrte zanje izdelali kapitani sami, navzven kažejo zadržane, trezne fasade z minimalnimi dekorativnimi elementi, ki so praviloma baročni. Nekaj teh palač je bilo zgrajenih na samem obrežju. Nekateri kapitani so bili mecen slikarjem, kiparjem in skladateljem; poleg lokalnih so v Boki delovali tudi tisti, ki so prihajali iz Italije. Za sabo so pustili veliko slik, od katerih se jih je po cerkvah ohranil le del. Ekonomski razcvet, ki ga je v temelju omogočil položaj Boke v bližini osmanske meje, se je izrazil v lokalno specifični kulturi notranjih zalivov, ki je afirmirala vrednote trgovcev, kot so izogibanje konfliktom, mir, menjava, sožitje z drugimi in drugačnimi, hkrati pa je našla mesto tudi za agonistične vrednote trgovcev vojakov, ki so se udeleževali pomorskih spopadov s Turki in vsakršnimi pirati, za junaško epiko ter za slavljenje verskega in etničnega konflikta med kristjani in muslimani, med Slovani in vsakršnimi tujci.

Etnična in verska pripadnost teh vodilnih rodbin je bila mešana, skladno s siceršnjo mešanostjo Boke Kotorske.

Medtem ko je v Herceg Novem in Risanu prevladovalo pravoslavno prebivalstvo, ki je bilo enako številno tudi v Perastu, so v Kotorskem in Tivatskem zalivu prevladovali katoliki, ki so se pozneje opredeljevali tako regionalno (Bokelji) kakor nacionalno (Hrvati). Nekatere teh rodbin so imele italijanske priimke, ki so bili pogosto slavizirani (na primer Petrarka). V Boko niso prišle nujno naravnost iz Italije; nekatere izmed njih so izvirele z albanske obale ali iz Skadra. Marsikatere med njimi so se kulturno in jezikovno asimilirale kotorski ekumeni, katere govorica je bila in je še zmeraj polna italijanizmov. Trgovskemu kozmopolitstvu navkljub pa so kapitanske rodbine slovanske etnične pripadnosti, tako katoliške kakor pravoslavne, razvijale in ohranjale zavest o skupni etnični identiteti, ki presega verske razlike in pripadnosti različnim imperijem. Njihova južnoslovanska zavest se je izkazovala na najrazličnejše načine, med drugim v ladijski onomastiki. Imena, ki so jih dajali svojim ladjam, so bila s časom vse pogostejše slovanska.

Razvijanje ideologema o skupni južnoslovanski identiteti je v Boki Kotorski, enem njegovih najaktivnejših središč, nujno vodilo k tezi o etnični enotnosti Boke in Črne gore. Kako močno razvita je bila ta zavest že na začetku 19. stoletja, zgovorno dokazuje kratkotrajna politična združitev Boke s Črno goro, do katere je prišlo leta 1813, v času, ko so se Napoleonu spodmikala tla pod nogami in so bile v zalivu čete vladike Petra I. Lokalni veljaki niso pokazali nikakršnega prezira do »primitivnih gorjancev«, temveč navdušenje nad zedinjenjem. V »centralni komisiji«, novem vladnem organu, ki so mu brez oklevanja dali na razpolago palačo v Dobroti (v kateri je danes knjižnica kotorske Pomorske fakultete, a ji še vedno pravijo Centralna komisija), so se znašli tudi veljaki iz kapitanskih rodbin, na primer eden iz bratstva Tripkovičev, najbogatejšega dobrotskega bratstva, ki še danes vzbuja pozornost z eno največjih palač v Boki. Predsednik komisije pa je postal nihče drug kot vladika Peter I.

Da je imel Njegoš v Boki vplivne in bogate prijatelje, ki so ga bili pripravljene gostiti v svojih palačah, torej ne more biti presenetljivo. Tu, in še posebej v Kotorskem zalivu, je Njegoš lahko užival v intelektualno spodbudnem okolju, kjer je našel sogovornike, enako dovzetne kot on za zamisli o ilirski oziroma (južno)slovanski vzajemnosti. Čeprav je tu bival v drugi državi, se je počutil kot doma med brati. Boka mu je bila pravzaprav najbližji kraj, kjer se je lahko pogovarjal o stvareh, ki so ga najbolj zanimale.

Takoj po prihodu na Prčanj, kjer sem se v času raziskave nastanil z družino, sem naletel še na druge sledi Njegoševe prisotnosti v kraju. Pred glavno cerkvijo, znano pod imenom Bogorodičin hram, je postavljena galerija doprsnih kipov raznih bolj ali manj znanih mož tako iz domače kakor tudi iz širše okolice. Razvrščeni so v pravokotniku, tako da gledajo drug drugega in dajejo vtis, da se pogovarjajo. Med njimi je moja pozornost najprej pritegnil Njegoš.

Drugi kipi, ki stojijo na enako visokih podstavkih, prikazujejo dalmatinskega frančiškana in ljudskega pesnika Andrijo Kačića Miošića (1704–1760), čigar popularna pesmarica *Prijetni pogovor slovanskega ljudstva (Razgovor ugodni naroda slovinskoga, 1756)* je verjetno najbolje prodajana hrvaška knjiga vseh časov, kotorskega škofa Frana Učelinija - Tice (1847–1937), hrvaškega škofa in politika Josipa Juraja Strossmayerja (1815–1905), barskega nadškofa Andrijo Zmajevića (1624–1694), »rodoljuba in pesnika« kapitana Joza Gjurovića (1827–1883), prčanjanskega kapitana Iva Visina (1806–1868), prvega jugoslovanskega ali hrvaškega pomorščaka, ki je obplul svet, in prčanjanskega župnika in domoznanca don Nika Lukovića (1887–1970). Če se vprašamo, po katerem ključu so bili izbrani možje, ki so si zaslužili bronasto poprsje v tej galeriji, je odgovor na dlani: to so oznanjevalci ilirizma oziroma jugoslovanstva. Edini »Jugoslovan« v tej zbirki, ki ne izhaja iz jadranskih središč med Zadrom in Boko Kotorsko, je Josip Juraj Strossmayer, ki v galeriji poprsij opozarja nase z ikonično frizuro, napis pa je skrajno lakoničen, saj se zvede na eno samo besedo: Štrosmajer. Čeprav je bil v nekdanji Jugoslaviji od vseh zagovornikov jugoslovanstva verjetno najbolj znan, pa v tej družbi izpade skoraj kot napol tujec. Jozo Gjurović in Ivo Visin sta dobila spomenik bolj kot lokalna *viri illustrissimi* in ne kot »Jugoslovana« (čeprav je bil Gjurović tudi zagret pristaš jugoslovanstva, medtem ko je bil Visin predvsem lojalen habsburški oficir, ki je za svoj podvig od cesarja prejel visoko odlikovanje). Njuni poprsji zato ne stojita pred cerkvenim vhodom, temveč nižje na zavoju dolgega stopnišča, ki vodi s ceste do cerkve. Ostali – Zmajević, Kačić Miošić, Njegoš, Učelini - Tice⁴ in Luković – so jadranski iliristi v polnem pomenu besede. Pojem ilirizma tu uporabljamo v širšem, pri nas še neudomačenem pomenu besede, torej ne le v pomenu pretežno hrvaškega gibanja iz sredine 19. stoletja, temveč v celotnem časovnem in prostorskem obsegu ideologema (južno)slovanske etnične enotnosti. Začetki tega ideologema segajo v zadnjo četrtino 15. stoletja; prvi so ga formulirali dalmatinski humanisti s slovanskim kulturnim ozadjem. Najzgodnejše tako delo je verjetno rokopis *O lokaciji Ilirije in mestu Šibenik (De situ Illyriae et civitate Sibenici, 1487)* Juraja Šižgorića (Georgius Sisgoreus), najslavnejše pa delo dubrovniškega benediktinca Mavra Orbinića (ali Orbina) *Slovansko kraljestvo (De regno slavo, 1601)*. Njegoš je torej tu v družbi mož z jadranske obale, Dalmatincev, ki jih imamo danes rutinsko za Hrvate, z delno izjemo Andrije Zmajevića, ki si ga radi lastijo tudi Srbi in bi si ga še lažje lahko lastili Črnogorci. Če si ogledamo

4 Zapisi priimka in vzdevka škofa Učelinija v času njegovega življenja niso bili ustaljeni. Učelini (včasih celo Učelini) je poslovanjena oblika italijanskega priimka Uccellini, torej »ptički« – oziroma *tice* v lokalni govorici. Škofov vzdevek se včasih pojavlja v edninski (*tica*), včasih v množinski obliki (*tice*).

Lokalni promotorji jugoslovanstva Andrija Zmajević, Fran Učelini - Tice in Petar II Petrović Njegoš v pogovoru pred Bogorodičini hramom v Prčanju (Kotorski zaliv).
Foto: Bojan Baskar, 2009.

biografije teh mož, utegnemo biti presenečeni nad njihovo širino, drznostjo njihove misli, impresivno izobraženostjo in kozmopolitstvom. Njegoš kot črnogorski »gorjanec« ni ti ne izstopa v tej družbi ljudi z obale (če kdo »štrli ven«, je to panonski Strossmayer). Tudi Andrija Zmajević, poleg Njegoša verjetno najbolj markantna osebnost, je bil pripadnik druge generacije emigrantov iz Njegušev, ki so odšli v Kotor, del njih pa pozneje v Perast, kjer se je rodil Andrija. Medtem ko je v Rimu spomladi 1654 dokončeval doktorat iz filozofije in teologije, je Mehmed paša Rizvanbegović iz Bosne s 6.000 vojaki napadel Perast. Andrijevi brat Krsto Zmajević je pred njimi junaško obranil mesto, po vrnitvi v Perast, kjer je najprej postal opat v samostanu na otočku Sv. Jurija pred Perastom, pa je Andrija napisal pesnitev v osmercih *Boj peraški*, v kateri je slavil to bitko. Vendar se rokopis ni ohranil. Slabi dve desetletji pozneje mu je bil zaradi uspehov pri pridobivanju pravoslavcev za idejo unije z Rimom (Blažević 2008: 254) podeljen naslov barskega nadškofa in srbskega primasa, kot stoji zapisano tudi na plošči pod njegovim poprsem. Po vrnitvi iz Rima je Andrija svoje pesmi in razprave pisal v maternem jeziku, ki ga je imenoval *slovinski*, in sicer tako v cirilični kakor v latinični pisavi. Ena od ohranjenih pesnitev ima naslov *Slovanski Dubrovnik (Slovinska Dubrava)*. Mogočnejše delo je obsežen cerkveni letopis z naslovom *Slavna, sveta in krepostna država (Darxava sveta slavna i kreposna carkovnog lietopisa [...] narodu slovinskemu otvorena [...], 1675)*. Rokopis je nastal na pobudo vaticanske Kongregacije za širjenje vere in obsega skoraj tisoč strani. Delo ni kakšna lokalna cerkvena kronika, temveč pripada staremu žanru univerzalne krščanske zgodovine, ki ima svoje začetke že v prvih stoletjih krščanstva, zlasti pri Evzebiju iz Cezareje, in kronološko obravnava dogodke od nastanka sveta do sodobnosti. A Zmajević je v to »svetovno«, tako rekoč nadgeografsko zgodovino z

elementi avguštinske filozofije zgodovine (dvojnost božje in človeške države) s širokim zamahom vpeljal slovanski svet in slovansko zgodovino – slovanske papeže, svetnike in vladarje – ter s tem Slovane naredil za pomemben subjekt univerzalne zgodovine odrešitve.

Zgodovinarica Zrinka Blažević v svoji členitvi zgodnjega jadranskega ilirizma Zmajevića uvršča v skupino »interkonfesionalnih iliristov« (2008: 254–271; 2010: 218), ki ji predstavlja eno od štirih podkategorij protireformacijskega ilirizma. Zmajević je v svojem prizadevanju po enotnosti katolicizma in pravoslavja šel pravoslavcem daleč naproti, ne le v svojem letopisu, kjer je srbskim svetnikom in junakom namenil kar precej pozornosti, temveč tudi v vsakdanjem življenju in liturgiji, ko je v cerkvah Boke Kotorske spodbujal skupno bogoslužje katoliških in pravoslavni duhovnikov.⁵ Z dostojanstveniki pravoslavne cerkve je gojil osebne stike in jih večkrat gostil v svoji nadškofovski palači v Perastu, med njimi peškega patriarha Arsenija III. Čarnojevića, ki ga je v letopisu omenil tudi kot svojega simpatičnega *zemljaka* (bil je iz rodbine Crnojevićev, rojen v Bajicah poleg Cetinja) (2008: 255). Zmajevićevih prizadevanj za versko strpnost in sožitje najbrž ni mogoče preprosto zvesti na skrivno strategijo asimilacije pravoslavcev, h kateri je stremela vaticanska Kongregacija, katere agent je bil. Pravoslavni svet zanj ni bil abstrakten, oddaljen in tuj, saj je tudi sam izhajal iz njega in je večino svojega življenja preživel v versko in kulturno mešanem okolju notranjih zalivov v neposredni bližini osmanske meje.

Zavzemanje za cerkveno unijo ali vsaj za miroljubno strpnost in sožitje med katoliki in pravoslavci je ključna značilnost jadranskega ilirizma oziroma jugoslovanstva in povezuje vse osebnosti iz prčanjske galerije zaslužnih mož. Izrazito je pri razsvetljenem frančiškanskem fratru Andriji Kačiću Miošiću, ki je v svoji pesmarici, v kateri se skriva poljudna zgodovina *slovinskoga naroda* in njegovih bojov s Turki, slovanstvo (*slovinstvo*) formuliral kot okvir južnoslovanske vzajemnosti. Južne Slované po njegovem še posebej povezuje to, da se vsi borijo proti Turkom, delitev na katolike in pravoslavce pa so jim podtahnili pravoslavni Grki. Sv. Sava je za Andrijo *naš*, ne *njihov* svetnik (Musa 2006: 254). Nič manj zagret privrženec verske strpnosti ni bil Frano Učelini - Tice, kotorski škof po poreklu iz Dubrovnika, ki pa je na začetku 20. stoletja, času primerno, izrecno izpostavljal tudi potrebo po nacionalni slogi. Bil je celo pripadnik sokolskega gibanja. Svoj prevod Dantejeve *Božanske komedije*, ki je izšel v Kotorju, je posvetil »slogi in ljubezni istokrnega in istojezičnega bratstva Hrvatov in Srbov« (Zloković 1988: 275).

5 Kot rezultat skupne rabe cerkvenih objektov so se po črnogorskem primorju, v manjši meri pa tudi v notranjosti, pojavile dvooltarne cerkve, ki so bile dvolastniške. Razmah nacionalistične nestrpnosti jim ni bil naklonjen, zato jih veliko ni preživelo do današnjega dne.

V primerjavi z Zmajevićem, Kačićem Miošićem in seveda tudi Njogošem je bil Ućelini - Tice manj pomembna osebnost, mesto v galeriji pa si je gotovo zaslužil tudi kot vzornik in nadrejeni prčanjanskega duhovnika Nika Lukovića. Napis pod Ućelinijevim poprsjem je najzgovornejši od vseh v galeriji, saj poleg imena ter letnice rojstva in smrti pove tudi, kdaj mu je bil spomenik postavljen (leta 1952) in kdo mu ga je postavil (don Niko Luković). Prčanjanski duhovnik Niko Luković je bil poleg tega sam iniciator galerije spomenikov pred cerkvenim vhodom. S spomenikom, ki so ga na koncu, po njegovi smrti leta 1970, postavili še njemu, je bil ta niz zaključen. Podobno kot njegov vzornik Ućelini tudi don Niko sodi v »drugo ligo« Jugoslovanov v galeriji. Vendar pa to ne zmanjšuje zanimivosti tega izjemno dejavnega in tudi dokaj vplivnega duhovnika in lokalnega zgodovinarja.

Njogoš med Prčanjci

Njogoševo poprsje, ki ga je dal don Niko postaviti pred imenitno župno cerkev – to so Prčanjci gradili več kot stoletje, posvetil pa jo je škof Ućelini – ne stoji tam samo zato, ker je bil Njogoš »Jugoslovan« in s tem pristaš katoliško-pravoslavnega bratstva, temveč tudi zaradi njegovih intimnejših vezi s Prčanjem in še posebej z njegovimi predniki iz bratstva Luković. Tako kot je Njogoš rekel, da »se ne gleda, kako se kdo prekriža,« je tudi don Niko verjel, da razlika med dvema vrstama kristjanov v prostoru, kjer ti veri že stoletja obstajata druga poleg druge, ne sme ločevati vernikov v dve vase zaprti skupini. To je dejavno dokazoval na različne načine, ne le s tem, da je dal pred cerkev postaviti galerijo Jugoslovanov obeh veroizpovedi.⁶ V 30. letih 20. stoletja je sodobne slikarje in kiparje pozval k darovanju svojih del za cerkev in je predvsem od jugoslovansko usmerjenih slikarjev in kiparjev, tudi tako uglednih, kot sta bila Ivan Meštrović in Petar Lubarda, zbral veliko število slik, kipov in reliefov, s katerimi je napolnil notranjost cerkve. Zraven je dodal še starejša, zlasti baročna dela beneških slikarjev. Med sodobnimi umetniki, ki so cerkvi darovali svoja dela, so bili številni pravoslavni oziroma taki, ki so izhajali iz pravoslavnih okolij. »Lep primer bratske ljubezni in velik prispevek k verski strpnosti,« je pristavil (Luković 1937: 319).

S takimi dejanji se je morda najustvarjalnejši in v precejšnji meri v prihodnost zazrti prčanjanski župnik hkrati držal stare tradicije verske strpnosti in sožitja, ki je nudila plodna tla za razmah verskega in kulturnega sinkretizma. H gradnji cerkve, ki je večkrat zastala zaradi pomanjkanja

denarja, so materialno prispevali tudi pravoslavni prebivalci kraja (Luković 1937: 276), kar sicer v teh krajih ni nič nenavadnega. Še rajši so pravoslavni verniki prispevali svoje darove za kult največje dragocenosti te cerkve, ikone Bogorodice. Don Niko se je v 30. letih 20. stoletja posvetoval z več tujimi strokovnjaki, da bi identificirali poreklo, stil in starost te svete slike. Datirali so jo v 15. stoletje, kazala naj bi vpliv tedanjega italijanskega slikarstva, lahko bi bila naslikana v Italiji, vendar v vsakem primeru v italobizantinskem (oziroma italogrškem) slogu (Luković 1937: 291–293). Da imamo v osnovi opraviti s pravoslavno ikono, skorajda ne more biti dvoma. To je tudi razlog, zakaj ji domačini še danes pravijo *bogorodica* (grška *theotokos*, slovanska *bogonoska* ali *bogonosica*) in ne *djeвица*. Tudi cerkev, ki ji je posvečena, je najširše znana pod imenom Bogorodičin hram, medtem ko na kamniti plošči nad glavnim vhodom v cerkev v latinščini piše, da je cerkev, ki so jo zgradili Prčanjci in zlasti *mercatores et nautae*, posvečena rojstvu *device bogonoske (deiparae virginis neonatae)*! Čudodelni prčanjanski *bogorodici*, katere podoba so mornarji obešali na kljun svojih ladij, so potem, ko je bila ritualno prinesena v novo prčanjansko cerkev, sklenili narediti nov okvir iz zlata in dragih kamnov, kar vse so prispevali Prčanjci, in novo pozlato ozadja na sliki. Ko so jo dokončno umestili v imeniten glavni oltar – prav tako prinesen iz stare cerkve – kjer stoji visoko nad tlemi in daleč od vernikov, so se njena potovanja nehala in pravoslavni verniki se je ne morejo več dotikati in je poljubljati. Don Nika pa poleg bolj umetnostnozgodovinskih vprašanj o sliki ni nič manj zanimalo, od kod je *Bogorodica prčanj-ska* sploh prišla na Prčanj. Ker ni imel na voljo pisnih virov, je o tem spraševal ljudi in naletel na različna izročila, ki so največkrat kazala na to, da bi utegnila priti iz Grblja, se pravi iz pravoslavni vasi med Kotorjem, Tivatom in obalo, znanih po svojih uporniških tradicijah do Benečanov in v današnjem času izrazito prosrbskih. Še najbolj verjetna se mu je zdelo hipoteza, da je prišla iz vasi Prijedor, od koder so predstavniki bratstva Vasović na praznik bogorodičinega rojstva v njegovo cerkev vsako leto prinašali olje, sveče in denarne prispevke. Leta 1936, v času, ko je don Niko pisal knjigo o Prčanju, je član omenjenega bratstva prinesel celo votivni dar, in sicer vrhno suknjo svoje pokojne žene iz rdečega baržuna, izvezeno z zlatom (Luković 1937: 293–294). Povsem samoumevno je torej, da se je tudi Njogoš, kadar je bival na Prčanju, v času katoliških praznikov udeleževal verskih obredov v stari župni cerkvi, kjer mu je bilo določeno častno mesto v zboru pred glavnim oltarjem (Luković 1937: 270).

Kolikokrat je Njogoš na Prčanju bival in v katerih palačah, ni povsem jasno. Bivanja v palači Beskućev leta 1844, na katero opozarja spominska plošča na njeni fasadi, don Niko Luković v svoji monografiji sploh ne omeni, čeprav prijateljskim stikom vladarjev iz dinastije Petrović Njogoš s Prčanjem posveti nekaj strani, dobri dve strani pa nameni

⁶ Pri izboru tistih, ki se jih je namenil uvrstiti v galerijo, je don Niko najbrž moral misliti tudi na njihove morebitne zasluge pri zavze-manju za župno cerkev. V župnijskem arhivu je na primer odkril, da so Prčanjci nekoč poslali pismo Strossmayerju in ga prosili za prispevek h gradnji cerkve (Luković 1937: 283–284). Pomemben prispevek h gradnji in delovanju cerkve sta dala tudi Jozo Gjurović in škof Ućelini, ki je cerkev leta 1913 tudi posvetil.

tudi palači Beskućev (Biscucchia). Palača je iz 18. stoletja. Beskući – o katerih Luković ne ve, od kod so se naenkrat pojavili s svojim bogastvom, jih pa ima za tujce – naj bi na hitro obogateli ob koncu 18. stoletja, ko so imeli več hiš v Boki Kotorski pa tudi trgovski hiši v Benetkah in Istanbulu. Luković piše, da je bila v drugi polovici 19. stoletja ta palača zbirališče ugledne svetovljanske gospode. Inkognito so jo obiskovali tudi avstrijski nadvojvode (Luković 1937: 358–359). O Njegoševem bivanju v tej palači pa ne ve nič. Hkrati ima več podatkov o bivanju Njegoša, »ki je nenavadno ljubil Prčanju« (Luković 1937: 266), pri lokalnih veljakah iz bratstva Lukovićeve, od katerih je v svojem otroštvu poslušal prve pripovedi o Njegoševih bivanjih na Prčanju. V palači kapitana Mateja Filipova Lukovića naj bi prvič gostoval leta 1842 in drugič leta 1851, kratek čas pred smrtjo (Luković 1937: 266). Niko Luković je tu dve Njegoševi bivanji v palači enega svojih prednikov zmotno združil v eno samo, in sicer bivanje leta 1850, ko je tam 20. maja spisal svoj znameniti *Testament* in čez nekaj dni potoval naprej mimo Dubrovnika v Trst, na Dunaj, v Benetke in Padovo, in njegovo zadnje bivanje v Boki, ko so ga težko bolnega na nosilih odnesli s Prčanja na Cetinje. Poleg letovanja v palači Beskućev leta 1844 je Njegoš na Prčanju verjetno bival tudi leta 1842 in 1843, in sicer pri Mateju Lukoviću. Druga poletja je preživel pri prijateljih v Kotorju, Dobroti in Perastu. Na Prčanju je prijateljeval tudi z drugimi Lukovići in z drugimi prčanjškimi rodoljubci, jih obiskoval in z njimi razpravljal. Z enim od Lukovićeve, s katerim ga je vezalo posebno prijateljstvo, je hodil tudi loviti ribe. Z njim si je dopisoval in mu podaril prvi izvod *Gorskega venca* in drugih svojih del. Tega Lukovića je pozneje obiskal tudi knez Danilo, ki mu je vsak teden s Cetinja pošiljal ruske časopise in knjige (Luković 1937: 266–268). (Atentat na Danila v Kotorju se je zgodil v času njegovega bivanja na Prčanju.) Neki oficir naj bi na Prčanju Njegoša celo učil plavati. Na Prčanju, najverjetneje leta 1850, je Njegoš napisal tudi eno svojih zadnjih pesmi, ki ima naslov *Poletno kopanje na Prčanju*. Luković jo je v celoti ponatisnil v svoji monografiji. Na plošči pod Njegoševim poprsjem v galeriji pred cerkvi jo je zapisano:

Petru II Petroviću Njegošu
1954

Spomenik je marmorna replika bronastega Njegoševga poprsja, ki ga je leta 1932 izdelal slavni kipar Ivo Meštrović z namenom, da bi s prodajo njegovih odlitkov zbirali denar za gradnjo velikega Njegoševga spomenika na Terazijah v Beogradu (ki ni bil nikoli zgrajen) (Malbaša 2013: 44). Leta 1951, ob stoti obletnici pesnikove smrti, se je namreč črnogorska vlada domislila pomembno obletnico zaznamovati tako, da bi okroglo kapelico vrh Lovćena, v kateri je počival Njegoš, zamenjala z bolj vpadljivim mavzolejem, ki ne bi bil cerkveni objekt. Postavitev mav-

zoleja bi bila sestavni del nove Njegoševe kanonizacije, tokrat kot jugoslovanskega in ne več srbskega pesnika. Namera po odstranitvi kapelice je imela še en motiv, ki pa je moral v času, ko je bil nacionalizem največji greh, ostati neizrečen. Tisto, čemur so rekli Njegoševa kapelica na Lovćenu in kar je stalo tudi v grbu socialistične republike Črne gore, za zavedne Črnogorce namreč ni bila Njegoševa, temveč Aleksandrova kapela. Kapelica, kakršno si je Njegoš zamislil kot svoje poslednje prebivališče vrh Lovćena in ki jo je na podlagi svojih ogledov italijanske romanske arhitekture tudi sam narisal, je bila v času prve svetovne vojne namreč porušena. Meštrović, ki je bil že takrat slaven, je kralju Aleksandru, ki je premišljeval o njeni obnovi, predlagal postavitev mavzoleja in je tudi takoj izdelal nekaj risb. Toda kralj se je, z utemeljitvijo, da je državna blagajna v slabem stanju, na koncu odločil za obnovo okrogle kapelice. A kar naj bi bila absolutno zvesta rekonstrukcija, pri kateri bi bil uporabljen izključno izvorni marmor, je postala nekoliko večja kapelica, opasana z močnim opornim zidom, ki ga prej ni bilo, predvsem pa je nad njenimi vrati stal napis oziroma razglas, da jo je kralj (sicer sorodnik rodbine Petrović Njegoš) izročil srbski pravoslavni cerkvi. Zavedni Črnogorci so to razumeli kot dejanje razlastitve in uzurpacije, kar je tudi zares bilo. Ironija zgodovine je hotela, da so se črnogorski komunistični voditelji znova spomnili na Meštrovića in da je bil na razpisu za mavzolej izbran prav on, čigar nove risbe mavzoleja so bile vseč tudi maršalu Titu.

S postavitvijo Njegoševga poprsja pred prčanjsko cerkev prav v času, ko se je začela socialistična Njegoševa rekanonizacija, in z izbiro Meštrovićevega izvornika je don Niko Lukić seveda izkazal odprtost do novih oblasti.⁷ Na njegovo ime naletimo tudi v zapisniku sestanka Odbora za proslavo Njegoševe stote obletnice. Na sestanku je predlagal, naj se vsem okrajnim ljudskim odborom zaukaže organiziranje proslave po malih krajih, organiziranje predavanj o Njegošu in postavljanje spominskih plošč. Omenil je tudi, da je prebivalstvo v Črni gori 90-odstotno črnogorsko, in vprašal, katero pisavo naj v Boki uporabljajo v ta namen, cirilično ali latinično, vendar iz zapisnika ni razvidno, da bi o tem sprejeli kakšen sklep (Jović in Kovačević 2013: 135). Nobenega razloga pa nimamo, da bi to Lukovićevo dejavnost interpretirali kot politično upogljivost ali oportunitizem, saj smo videli, kako globoko je bil prčanjški župnik privržen ideji jugoslovanstva. Geslo »bratstvo in enotnost« mu ni šlo težko iz ust, saj so v njegovem okolju tako o bratstvu kakor o enotnosti govorili že stoletja. Zato ne preseneča, da je s komunističnimi oblastmi dobro shajal, zraven pa lahko še naprej delal tisto, v kar je najbolj verjel.

Vprašanje, ki se ob tem vsiljuje, pa je, zakaj ni v galerijo

⁷ To je bil hkrati prvi javni spomenik Njegošu v Črni gori (Malbaša 2013: b. n. s.).

kipov, ki jih je razvrstil pred cerkvijo, postavil še enega zelo pomembnega in slavnega dalmatinskega ilirista oziroma privrženca jugoslovanstva, namreč kiparja Iva Meštrovića. Meštrović je poleg tega, da je don Niko uporabil njegov kip Njogoša, že v 30. letih 20. stoletja prčanjski cerkvi podaril mavčni odlitek Strossmayerjevega poprsja (Luković 1937: 314), na podlagi katerega je don Niko dal narediti marmorno poprsje in ga postaviti v galerijo. Meštrović je naredil tudi spomenik Andriji Kačiću Miošiću z guslami v naročju, ki stoji pred pesnikovo rojstno hišo v Bristu poleg Makarske. Zagotovo dovolj trdnih argumentov, da bi moral biti tudi on v tej družbi. Razlogov, zakaj ga ni, ne poznamo, zelo verjetno pa je med njimi eden, ki ga don Niko ni mogel prezreti, in sicer, da Meštrović politično ni bil povsem primeren. Čeprav so nove oblasti in maršal Tito še posebno pri njem močno cenili njegovo privrženost jugoslovanstvu in njegov izraziti protifašizem (on in njegova rodbina so bili žrtve tako ustaškega kakor četniškega nasilja), so mu zamerili, da si je za kraj svojega povojnega prebivanja rajši izbral kapitalistične ZDA kakor komunistično Jugoslavijo. Če bi don Niko njegovo bisto postavil pred svojo cerkev, bi s tem dejanjem najverjetneje tvegala, da pride v politično nemilost.

Ob župnem hramu stoji lokalno pokopališče, kjer na spodnji terasi pokopavajo tiste, ki umirajo v današnjem času, zgornjo teraso pa zasedajo imenitni krajani iz starejšega časa. Med tistimi, ki ležijo najbliže cerkvi, hitro opazimo grob don Nika, okoli njega pa veliko grobov kapitanskih družin. Na nasprotni strani pokopališča se pokopališča dotika okrogla pravoslavna kapela, ki je precej novejša in daje vtis popolnoma nove zgradbe. Zlasti če jo gledamo s pokopališča, bi jo le težko povezali z Njogoševo ali Aleksandrovo kapelico, čeprav se od tu odpre lep pogled na Lovćen. V resnici pa se ima kapelica prav za to: za repliko lovčenske kapelice. Ko so Aleksandrovo kapelo kljub močnemu odporu srbske pravoslavne cerkve odstranili z vrha Lovćena, je iz njenih krogov prišla pobuda, naj bi replike kapele postavljali po vsej Srbiji in Črni gori oziroma povsod tam, kjer žive Srbi. Koliko takih kapel je bilo dejansko postavljenih, ni jasno, saj je videti, kot da o tem ne vodijo evidence. Verjetneje jih je bistveno manj, kot naj bi jih bilo. Ko o tem pišejo v tisku, pogosto omenjajo, naj bi jih bilo v Srbiji okrog deset, vendar zmorejo z zanesljivostjo identificirati eno samo, in sicer v Kruševcu, ki je bila leta 2013, ob obletnici, šele v gradnji (glej Spletni vir 2). Zaradi številnih katoliških cerkva in cerkvic, vsepovsodnjega baroka in drugih sledov katoliške reformacije v kulturni krajini južne obale zaliva še danes, kljub izraziti prevladi pravoslavnega prebivalstva, dominirajo simboli katolicizma. Eden od vidikov te dominacije je tudi prevlada latiničnih napisov. Medtem ko njihovo rabo v javnih prostorih diskretno promovira današnja vlada, so prebivalci Kotorskega zaliva tudi sicer nanjo navajeni, in sicer tako zelo, da cirilični napisi s svojo redko pojavnostjo ma-

Replika »Njogoševe kapele« (od leta 2014 Crkva Sv. Petra Cetinjskog) v Prčanju. V ozadju Bogorodičin hram.
Foto: Bojan Baskar, 2016.

lone vzbujajo pozornost. Včasih raba ciriličnih napisov tudi demonstrativno sporoča drugo identiteto. Ob cesti pod kapelico, kjer navzgor proti kapelici zavije zelo ozka cesta, pravzaprav kolovoz, je postavljena tabla z usmerjevalno puščico, s podobo okrogle Aleksandrove kapele vrh Lovćena in s ciriličnim napisom »Crkva Sv. Petra Cetinjskog Prčanj«. Tabla namiguje, da sta nekdanja kapela vrh Lovćena in kapela na Prčanju ena in ista reč. Verjetno nisem edini, ki sem si prisotnost te table in same kapelice na začetku razlagal kot vpadljivo, če ne kar izzivalno sporočilo. Taka razlaga se mi je ponudila predvsem zaradi drugih nedavnih primerov provokativnega in nasilnega poseganja srbske pravoslavne cerkve v skupne prostore, ki so tradicionalno izpričevali miroljubno sožitje religij. Najodmevnejši primer te vrste je bila ilegalna namestitve kositrne pravoslavne cerkvice na vrhu gore Rumija nad Barom leta 2005. Tja jo je brez gradbenega dovoljenja in brez vednosti uradnih organov spustil helikopter jugoslovanske vojske. (S tem se je nekako poravnalo, da so helikopter jugoslovanske ljudske armade uporabljali tudi pri gradnji Njogoševega mavzoleja na Lovćenu.) Vrh, kamor so pritrdili cerkvico, je bil skoz stoletja kulturno mesto, na katerem so se vsakega junija zbrali pravoslavci, katoliki in muslimani iz Bara in okolice, po tej diverziji metropolita Amfilohija, zloglasnega poglavarja črnogorsko-primorske eparhije, pa je postal mesto izključno srbskega pravoslavne kulta. Drugi, Prčanju bližji primer pa je bilo kurjenje božičnega panja pred cerkvijo sv. Mihaila (Mihovila) v Kotorju, ki se je prvič zgodilo leta 1991. Panj so v staro mestno jedro, kjer stoji omenjena cerkvica, prinašali vaščani iz grbaljskih vasi. Zlasti v prvih letih je ta praksa, ki jo je organiziral kotorski paroh in jo poskušal prikazati kot obnovitev tradicije, delovala izrazito v prid povečevanja medetničnih napetosti v zalivu in so jo spremljali razni incidenti.

Vendar pa na Prčanju nisem nikoli slišal, da bi kdo od domačinov to kapelo (zdaj cerkev) postavljaj pod vprašaj ali jo opisoval kot provokacijo srbske pravoslavne cerkve, čeprav je jasno, da je njen nastanek povezan z odstranitvijo Aleksandrove kapele na Lovčenu. Kotorski paroh Momčilo Krivokapić jo je namreč na Prčanju začel graditi že leta 1972, ko je bila Aleksandrova kapela odstranjena, in sicer je to storil, kot je dejal, v znamenje osebnega upora proti rušenju. (Ker je ogorčeno nasprotoval rušenju kapele, je bil v tistem času celo aretiran.) Zaradi pomanjkanja sredstev se je gradnja, odvisna od prispevkov krajanov, večkrat ustavila in kapela je bila zares dokončana šele pred nekaj leti. Leta 2014 je metropolit Amfilohij posvetil njene zvonove pa tudi zlati križ, ki ga je podaril ruski zakonski par iz bližnje hiše. S časom se je moje razumevanje tega »tujega vsadka« spremenilo. Doumel sem, da je v tem simbolično tako nabitem prostoru v središču Prčanja dolgotrajna tradicija jugoslovanstva, verskega sožitja in sinkretizma nevtralizirala agresivni namen nove gradnje. Prčanja sosesa je to gradnjo sprejela v svoje inkluzivno naročje. Lokalni verniki so v veliki večini pravoslavni in kolikor ohranjajo pripadnost srbski (in ne staro-novi črnogorski) pravoslavni cerkvi, nov pravoslavni objekt navsezadnje lahko služi njihovim duhovnim potrebam. Epitafi na novjših grobovih so – v izrazitem kontrastu z javnimi napisi – v veliki večini cirilični. Kako se bodo odnosi te cerkve z njenim lokalnim okoljem razvijali v času, ko je začela v polni meri opravljati svoje funkcije, pri čemer na njenem poveljniškem mostu še zmeraj stoji isti bojeviti paroh, ki se je gradnje te kapele/cerkve sploh domislil, ostaja odprto vprašanje.

Njegoševe prčanjaške relikvije

V tem članku smo skušali pokazati, da lahko obstajajo multipla okolja (središča) recepcije pesnika in njegovega dela, ki lahko postanejo tudi multipla središča njegove kanonizacije. Okolja pesnikove recepcije in morebitne poznejše kanonizacije hkrati niso nujno okolja, v katerih je pesnik živel ali ki so bila zanj posebno relevantna. Kanonizacija Njegoša kot nacionalnega pesnika – in, širše, kot »kulturnega svetnika« (Dović 2012; Juvan 2012) – s svojo trikratnostjo to možnost neujemanja okolij izpostavi jasneje kot kanonizacije večine drugih nacionalnih pesnikov. Prva kanonizacija Njegoša (kot srbskega pesnika) je bila izpeljana v srbski nacionalni prestolnici, torej v kraju in okolju, ki Njegoša ni zadosti privlačilo ali se mu ni zdelo zadosti relevantno, da bi ga kdaj v življenju sploh obiskal. Razmerje med Njegošem in tem okoljem je bilo zmeraj predvsem abstraktno, in sicer v obeh smereh: bilo je prežeto s patosom kosovskega mita oziroma srbskega nacionalizma (ki je bil pri Njegošu v veliki meri rezultat formacije, če ne kar indoktrinacije iz njegovih otroških let), konkretne značilnosti drugega okolja (geografske, zgodovinske, družbene, kulturne) pa niso bile predmet zanima-

nja ne na eni ne na drugi strani. Beograjskim tvorcem Njegoševega kulta je bila resnična Črna gora prav tako daleč in tuja, kakor je bila Njegošu tuja in daleč resnična Srbija. Podoba Njegoša kot srbskega pesnika in »tragičnega junaka kosovske misli«, ki je bila proizvod prve kanonizacije, je prevladovala dobre tri četrtine stoletja in šele tretja kanonizacija, katere ključni elementi so bili mobilizirani v času nedavnega praznovanja 200. obletnice pesnikovega rojstva, je spodnesla temelje hegemoniji te podobe. Druga kanonizacija, ki je iz Njegoša naredila jugoslovanskega pesnika, je sicer merila na to, da bi ga iztrgala srbstvu (še posebej srbstvu srbske pravoslavne cerkve), a njegove pripetosti na kosovski mit se v bistvu sploh ni dotaknila. Ob praznovanju 200. obletnice sta se enakopravno soočili dve videnji Njegoša, »črnogorsko« in »srbsko«, pri čemer je za prvim odločno stala črnogorska država, drugo videnje pa je ostalo brez resnejše podpore srbske vlade. (Aktivno ga je podprla samo vlada Republike Srbije, vendar pa je zaznamovanje 200. obletnice v Kusturičinem »Kamengradu« kljub prisotnosti ključnih z Njegošem obsedenih srbskih nacionalistov ostalo marginalen dogodek.) Okolje, ki je bilo temelj črnogorskemu proslavljanju 200. obletnice skoz celo leto 2013 in v katerem je bil Njegoš uradno razglašen za nacionalnega pesnika, je okolje, v katerem je Njegoš živel in deloval ter ga kot nacionalni pesnik in vladar tudi pomembno sooblikoval. Kot smo pokazali, se to okolje ne zvede na Staro Črno goro, temveč obsega tudi Boko Kotorsko, s katero je bila Črna gora vitalno povezana. Boka je bila staro in pomembno središče ilirizma oziroma jugoslovanstva. Njegoš je v tem okolju našel številne somišljenike in sogovornike. To okolje je premoglo bistveno več intelektualnih in materialnih virov, potrebnih za intelektualno produkcijo, kakor Cetinje. S tem je sploh šele bila dana možnost resnejše recepcije njegovega pesniškega dela. S pogosto prisotnostjo v Boki in še posebej v Kotorskem zalivu je Njegoš v tem okolju hkrati pustil številne sledi, ki so postale – ali lahko še postanejo – elementi tretje ali »alternativne« kanonizacije. Tu imamo v mislih najprej tiste elemente, ki pri svetnikih sodijo v rubriko *vitae*.

V kategorijo z istim imenom so tovrstni elementi uvrščeni tudi v Dovičevem modelu kanonizacije kulturnih svetnikov, pri čemer se ta kategorija v tem modelu še naprej deli na štiri rubrike: *opera*, *persona*, *aenigma* in *acta* (Dović 2012: 74). *Vitae* je tu kategorija, ki zajema potencialne pesnika (ali kakega drugega potencialnega kulturnega svetnika) za kanonizacijo. V rubriko *aenigma*, na primer, sodijo med drugim pesnikova (dejanska ali prisojena mu) transgresivna vedenja. Tako kot vsak »pravi« nacionalni pesnik tudi Njegoš zanje ni prikrajšan. Sem sodijo zlasti verovanja, da je kot lep in postaven moški užival pestro seksualno življenje (zlasti na tujem) in da je v resnici umrl za sifilisom, ne tuberkulozo. Ko ga je metropolit Amfilohij ob 200. obletnici rojstva kar na hitro razglasil za svetnika,

je s tem dejanjem sprožil splošen posmeh sekularne javnosti, ki se ji je zastavilo vprašanje, kako lahko postane svetnik vladika, ki je znan kot *ženoljubac*, čeprav je moral živeti v celibatu. Njegoševi obiski in bivanja v Boki Kotorski razodevajo bolj hedonistično in sociabilno, lahko bi rekli tudi akvatično stran njegovega značaja, njegovo ljubezen do morskih potovanj in veliko zanimanje za Italijo. Ta dimenzija svetnikovega življenja je v beograjski kanonizaciji Njegoša radikalno zamolčana.

Prostor Boke Kotorske hrani tudi številne relikvije in spomenike, ki so v Dovićem modelu uvrščeni v rubriki *relikti in spomeniki*, oboji pa v kategorijo *inventio* oziroma »utemeljitev kanoničnega statusa« (Dović 2012: 74). Od literarnih del, ki so nastala na Prčanju, smo omenili *Testament* in *Poletno kopanje na Prčanju*, možno pa je, da sta obala in morje pesniku navdihnili še kakšno drugo pesem. Peraščani si zlasti želijo verjeti, da je Njegoš svojo edino ljubezensko, pravzaprav erotično pesem *Noč skuplja vije-ka* napisal v njihovem kraju. K reliktom lahko prištejemo tudi bokeljske palače, v katerih je letoval, kraje, kamor je zahajal (na primer stara župna cerkev na Prčanju), in staro strmo pot, ki vodi iz Kotorja v Njeguše in na Cetinje: pot, po kateri se je vračal na Cetinje s svojih potovanj, pot, po kateri so tovorili njegovo biljardno mizo, in slednjič pot, po kateri so ga nesli na nosilih par tednov pred smrtjo. Tudi replika (ali »reminiscenca«) lovcenske kapele na Prčanju je relikat posebne vrste. Svetnika si lahko lastijo tisti, ki posedujejo njegove relikvije, in velika večina Njegoševih relikvij, od literarnih del do njegovih kosti, ki so jih zaradi nestalnosti njegovega zadnjega prebivališča šestkrat prenašali med Cetinjem in vrhom Lovćena, pripada prostoru Stare Črne gore in Boke Kotorske. Intimna povezanost nacionalnega pesnika s tem majhnim prostorom, ki ga zaznamuje reliefni kontrast med goro in obalo, med notranjostjo in zunanostjo, med kamnitim krasom in vodnimi planjavami, je slednjič prišla do jasnega izraza tudi v proslavljanju 200. obletnice njegovega rojstva.

Literatura in viri

ANDRIJAŠEVIĆ, Živko M.: Politička upotreba tradicije Crnojevića u XVIII i XIX vijeku. *Matica crnogorska*, 2010, 563–586.

BATRIČEVIĆ, Đuro, in Cvetko Pavlović: Vlasi u Crnoj Gori. *Montenegrina: Digitalna biblioteka crnogorske kulture*, 2004; http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/crnojevici/vlasi_u_crnoj_gori.htm, 20. 5. 2016.

BLAŽEVIĆ, Zrinka: *Ilirizam prije Ilirizma*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008.

BLAŽEVIĆ, Zrinka: Indetermi-nation: Narrative identity and symbolic politics in early modern Illyrism. V: Balázs Trencsényi in Márton Zászkaly (ur.), *Whose love of whose country?: Composite states, national histories and patriotic discourses in early modern East Central Europe*. Leiden in Boston: Brill, 2010, 203–223.

BOEHM, Christopher H.: *Montenegrin social organization and values: Political ethnography of a refuge area tribal adaptation*. New York: AMS Press, 1983.

BOEHM, Christopher H.: *Blood revenge: The anthropology of feuding in Montenegro and other nonliterate societies*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1987.

BOON, James A.: *From symbolism to structuralism: Lévi-Strauss in a literary tradition*. New York: Harper and Row, 1973.

ČAGOROVIĆ, Nebojša, in Cathie Carmichael: Constructing and rethinking Montenegrin national identity. *Narodna umjetnost* 43 (1), 2006, 59–74.

ČOLOVIĆ, Ivan: Les prêtres de la langue: Poésie, nation et politique en Serbie. *Terrain* 41, 2003, 35–46.

ČOLOVIĆ, Ivan: *Balkan – teror kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.

DOVIĆ, Marijan: Model kanonizacije evropskih kulturnih svetnikov. *Primerjalna književnost* 35 (3), 2012, 71–85.

GELL, Alfred: *Art and agency: Towards an anthropological theory*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

INGOLD, Tim: *The perception of the environment: Essays on livelihood, dwelling and skill*. London in New York: Routledge, 2000.

INGOLD, Tim: *Being alive: Essays on movement, knowledge and description*. London in New York: Routledge, 2011.

JOVIĆ, Tatjana in Isidora Kovačević: Odbor za proslavu Njegoševe stogodišnjice. V: *Tematski broj posvećen proslavi 200 godina rođenja Petra II Petrovića Njegoša*. *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore* 9, 2013, 129–238.

JUVAN, Marko: Romanticism and national poets on the margins of Europe: Prešeren and Hallgrímsson. V: Sonja Stojmenska-Elzesser in Vladimir Martinovski (ur.), *Literary Dislocations: 4th International REELC/ENCLS Congress*. Skopje: Institute of Macedonian Literature, 2012, 592–600.

LEERSEN, Joep: The nation and the city: Urban festivals and cultural mobilization. *Nations and Nationalism* 21 (1), 2015, 2–20.

LEERSEN, Joep in Ann Rigney (ur.): *Commemorating writers in nineteenth-century Europe: Nation-building and centenary fever*. London: Palgrave Macmillan, 2014.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Anthropologie structurale I*. Pariz: Plon, 1958.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Regarder, écouter, lire*. Pariz: Plon, 1993.

LUKOVIĆ, Don Niko: *Prčanj: Historijsko-estetski prikaz*. Kotor: Bokeška štamparija, 1937.

MALBAŠA, Predrag: *Spomenici Petra II Petrovića Njegoša*. Cetinje: Samozaložba, 2013.

MILKOVIĆ, Kristina: Percepcija Crne Gore i Crnogoraca u austrijskim vojnim izvješćima tridesetih godina 19. stoljeća. *Migracijske i etničke teme* 26, 2010, 67–83.

MUSA, Šimun: Andrija Kačić Miošić i njegovi prosvjetiteljski i jezični prinosi. *Croatica et slavica iadertina* 2 (2), 2006, 249–258.

THIESSE, Anne-Marie: *Écrire la France: Le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Époque et la Libération*. Pariz: Presses universitaires de France, 1991.

WATSON, C. W.: *Anthropology and literature*. V: Richard Fardon idr. (ur.), *The SAGE handbook of social anthropology*. 1. zv. London: Sage, 2012, 248–262.

WISEMAN, Boris: *Lévi-Strauss, anthropology and aesthetics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

ZLOKOVIĆ, Ignjatije: *Kotorski biskup Frano Učelini - Tice: Povodom 50-godišnjice smrti 1937–1987. Boka: Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 20, 1988, 273–275.

Spletna vira

Spletni vir 1: KOVAČEVIĆ, Milan: *Skadarsko jezero: Dokumentarna oddaja Jugoslovanske Radio-Televizije*; <https://www.youtube.com/watch?v=AVTD9Aj4Scs>, 20. 5. 2016.

Spletni vir 2: *U Kruševcu se gradi deseta replika Njegoševog hrama. Blic*, 10. 5. 2013; <http://www.blic.rs/vesti/srbija/u-kruševcu-se-gradi-deseta-replika-njegosevog-hrama/19gtjrf>, 20. 5. 2016.

Mountain crumbles to the sea:

What has poet Njegoš and his Montenegrin “mountain fortress” to do with the Mediterranean?

The prevailing view of Njegoš (Petar II. Petrović Njegoš, 1813-1851), the ruler of Montenegro and the Montenegrin Orthodox Church, has long been one of the Serbian (or Yugoslav) national poet singing of the heroic exploits of his co-nationals tenaciously defending their tiny homeland from the Turkish occupier. This homeland, known as Old Montenegro, has correspondingly been viewed as an isolated mountain fortress where sparse population could only subsist on transhumant pastoralism combined with some plundering of Turkish towns. Such perception of Old Montenegro is an utter simplification. This polity (a phase in historical shrinking and re-expanding of Montenegro) reveals a rich history of the connectedness to the Adriatic shores and the wider Mediterranean (especially through the neighboring towns of the Bay of Kotor). It also controlled, or had access to, the western shores of the Lake of Skadar/Shkodra with its rich aquatic resources and the outlet to the sea.

Located on the border of the Catholic and Orthodox world, the small towns of the Bay of Kotor shared a long history of ethnoreligious coexistence and developed into significant centers of early Illiryanism or Yugoslavism (with its beginnings in the early sixteenth century), based on the idea of a South Slav understanding and mutuality. Contrary to the myths of Serbian nationalism representing Montenegro as clearly oriented – politically, ideologically, and culturally – towards Serbia (with the implication that it was landlocked and barred from the nearby coast), the Montenegrin ruling dynasties were always looking at the Adriatic coast and the world beyond the Adriatic. Njegoš was not an exemption. He was a frequent guest in the towns of the Bay of Kotor (especially the small town of Prčanj on which this chapter is focused), where he made a lot of friends among the local Yugoslavist intellectuals and where plenty of “relics” remained after him (suitable for his recent canonization as a Montenegrin national poet and “cultural saint”).

The recent (third) canonization of Njegoš as the Montenegrin national poet (the third, after having been canonized as the Serbian poet in the aftermath of the WWI and the Yugoslav poet in the mid-20th century) was the first to break with the romantic nationalist legend of Njegoš as a “tragic hero of the Kosovo thinking”. Supported by the current Montenegrin government, Njegoš was fully recuperated (after being held in limbo after 1990s due to his alleged “genocidal” poetry) and declared a wise statesman favoring ethnoreligious plurality and co-existence in Montenegro. A new face of Njegoš was carved for this occasion of the bicentennial of his birth in 2013, bringing forward new symbols that reveal the poet’s “Adriatic side”.

